

GONDOLATOK A MAGYAR HADTÖRTÉNET-FELFOGÁS ALAKULÁSÁRÓL

Hetés Tibor

A közelmúlt években jelentős nemzetközi visszhangot váltott ki az a vita, ami a hadtörténetírás tárgya, a hadtörténet-felfogás körül bontakozott ki. Vajon a hadtörténelem mint tudomány, milyen tényterületeket ölel fel, hol húzhatók meg kontúrjai? Amikor ugyanis az egyetemes és nemzeti hadtörténet, a régmúlt és a legújabbkor művelése, a tudományos kutatómunka és a gyakorlati hasznosság — mint nézőpont — valamilyen okból szembekerülnek egymással, a probléma mögött bizonyosan rátalálunk a tudományág helyének, szerepének meglehetősen tisztázatlan, vagy erősen vitatható elvi kérdéskomplexumára. A probléma szerteágazó — s nem csupán elméleti.

Az alábbi cikkben megkísérlem a magyar hadtörténet-felfogás alakulását, terminológiai meghatározását az elmúlt száz esztendőben nyomon követni, belőle néhány következtetést levonni. Vizsgálódásomhoz elsősorban a folyóiratokban közölt elméleti és módszertani megnyilatkozások szolgáltak alapul, és ez még jobban aláhúzza törekvésemet, a téma elméleti, felfogásbeli oldalának kidomborítását.

A cikk első része a kiegészéstől a felszabadulásig terjedő idővel foglalkozik, míg a második részben megkísérlem körvonalazni a felszabadulás utáni magyar marxista hadtörténet-felfogás kialakulását. Úgy gondolom, hogy ez utóbbiban lehetőség kínálkozik arra is, hogy a kérdést a nemzetközi vita néhány tanulságának, illetve a magyar marxista hadtörténet-felfogás problémáinak fényében vizsgáljam.

*

A *rendszeres, magyar nyelvű* hadtörténetírás — amely még csak első centenáriumát ünnepli, hisz művelésének alapfeltételei a kiegészést követő évtizedben alakultak ki — egymástól elhatárolható három időszakra osztható. Az alapozás és alkotás ellentmondásos, de progresszív évtizedeit más feladatokat maga elé tűző, színvonalában, elveiben és módszerében egyaránt erősen retrográd negyedszázad, az ellenforradalom követte. A felszabadulás utáni harmadik szakasz nagyon lassú kibontakozása nem támaszkodott egy korábban kimunkált alapra. S amit korábbról magáénak mondhatott volna, annak kritikáját is alig-alig végezte el — tehát a megváltozott viszonyok között egészen véve új alapról, új módszerrel és célok érdekében látott alkotó munkához.

A reformkorban szárnyakat kapott tudományos fellendülés a történettudományban is kimagasló egyéniség munkásságát tette ismertté: Horváth Mihályét. A haladó reformpolitika támogatásában született alkotásai közül éppen akadémiai székfoglalója („A magyar honvédelem történeti vázolata.”) egyben a magyar nyelvű hadtörténetírás első érdemleges alkotása. Első és hosszú időre utolsó is. Őt megelőzően legfeljebb kisebb próbálkozásokról, illetőleg néhány jeles hadtudományi írónk ez irányú eredményeiről ejthetnénk szót. Egy magyar nyelvű katonai folyóirat megteremtését pedig — amely otthona lehetett volna a hadtörténetírásnak — még eszméjében megfojtották.¹

Vereséget szenvedett szabadságharcunk és a kiegyezés közti idő nem kedvezett a haladó, polgári szemléletű nemzeti történetírásnak. A hadtörténelemnek pedig semmiféle lehetősége nem volt a szárnybontogathoz. Némi változást a kiegyezést követő évek jelentettek, amikor is a *Századok*, a Magyar Történelmi Társulat folyóirata, lehetőséget teremtett és a „hadtan”-ban való munkálkodásra buzdított. A történettudomány ismert munkásai jelentkeztek, s tudományuk egyik — élesen külön sem választott — ágaként művelték a magyar történelem „hadieseményeit”. Körvonalazott programot e tekintetben a *Századok* nem nyújtott — nem is volt feladata. A hadsereg része volt társadalmunknak, a háború jelensége történelmi múltunknak, s így mindkettő vizsgálati tárgya a történettudománynak. A folyóirat hadtörténelmi tárgyú tanulmányai a *történelemre* helyezték a hangsúlyt, tartalmukból általában hiányzott a *hadművészeti* értékelés. Az ez idő tájt közölt cikkek természetesen nem is adtak másról számot, mint a történettudomány ez irányú fejlettségéről.

Ipolyi Arnold — püspök és történész — a Magyar Történelmi Társulat 1879. évi marosvásárhelyi vándorgyűlésén „A magyar hadtörténelem tanulmánya” című referátumában kifejtette: „Korunk békés iránya és szellemével szemben úgy sem lehet ily hadtörténelmi tanulmányainknak más célja, mint az, melyet a régi mondat jelez: *si vis pacem para bellum*. És egy percig sem akarnám Önöket kétségben hagyni az iránt, hogy a hadtörténelmi tanulmánynak súlyát annak csupán *nemzeti műveltségtörténelmi elemekre* (Kiemelés tőlem — H. T.), s irányára kívánom fektetni.”²

Voltaképpen ezt is teszi, de bírálja az eddigi leíró jellegű munkákat. „A gyakorlati élet és hivatás mellett fel kell ébresztenünk nemzeti nagy haditradícióinkat is” — mondja, mint ami „hadtörténelmi tanulmányunk egyik kiváló célja is.” Ipolyi pontosan körvonalazza, s tanulmányában kifejti, hogy mit tart a hadtörténelem lényeges elemének. Ezeket írja: „Nem ismerjük még kellően sem *hadaink szervezetét*, sem *hadviselésünk módját*: nemzetünk léte ezen alapfeltételeit, nemzeti műveltségtörténetünk e legnevezetesebb ágát. Ez az irányeszme az, mely minket hadtörténelmi tanulmányunkban vezérel.”³

Ipolyi nézeteiből kiderül, hogy a hadtörténelem eszköz „nemzeti nagy haditradícióink” ébresztésére és a nemzeti műveltség része, de következtetni enged arra, hogy vannak más funkciói is. Nem elégséges a hadiesemények leírása, a hadtörténelmi munka ismertesse meg „hadaink szervezetét” és „hadviselésünk módját” — tehát utal a hadművészet fontosságára.

¹ Virág József 48. Gollner ezredbeli strázsamester 1836-ban körlevelet bocsátott ki egy *Hadművészeti, törvényi és történelmi Értekezések* tartalommal megjelenő katonai folyóirat megteremtése érdekében, amely *A Tudományos Hadász* címet viselte volna. A helytartótanács, amikor tudomást szerzett a szándékról, Virágot lefokoztatta és a terv megvalósításának útját elvágta. (Hadtörténelmi Közlemények [a továbbiakban HK.] 1890. Dr. Váli Béla: A „Tudományos Hadász” története.)

² *Századok*, 1879. „Vidéki kirándulás” 7. o.

³ Uo.

Figyelmen kívül hagyva Ipolyi történelem-szemléletét, figyelemre méltó előadásának politikai kicsengése, aktualitása. Jelentős teret szentel ugyanis annak a problémának, hogy a magyar honvédség híjával van magyar tiszteknek és az idegen elem — német, cseh, olasz — „nagyobb százalékkal van képviselve hadseregünk tisztségeiben és vezényletében, mint az elenyésző csekély számban lévő magyar”.

A magyar hadtörténetírás módszeres fejlesztése — az 1867. évi kiegyezést követően — a honvédség megszervezésével és a magyar katonai tudományos irodalom művelésének óhajával szükségszerűen összekapcsolódott. A hadtörténelmet a XIX. században az európai államok többségében a hadtudomány (hadművészet) részeként kezelték. Tudományos művelését — különböző mértékben — a hadsereg elősegítette, hisz kutatási eredményeinek, közzétett munkáinak gyakorlati hasznát elsősorban maga a hadsereg látta. Az az igyekezet és szándék, amely a magyar nyelvű hadtörténetírást majdan eltölti, másutt már élő és mindennapi valóság volt.

Öt évvel a kiegyezés után, annak szellemében, megnyitotta kapuit a magyar tisztképzés otthona, a Ludovica Academia, s az 1873—74. évben megjelent *A Ludovica Academia közlönye*. Az első számban közzétett programból kiderül, hogy a folyóirat „a hadtudományok összes ágaiban (Kiemelés tőlem — H. T.) mutatkozó előhaladásról” kíván számot adni és részletesen taglalja, hogy mely területek állnak a folyóirat figyelmének középpontjában. Többek között a „hadtörténelmi tanulmányok, különös tekintettel egyrészt az újabbkori hadjáratokra, másrészt honunk katonai történelmére”.⁴ A program és a munkálkodás fő irányának megjelölésével a hadtörténetírás a hadseregben belül is szóhoz jutott.

Az „újabbkori hadjáratok” tanulmányozása a hadművészeti tapasztalatok általánosítását célozta, míg „honunk katonai története” katonai tradícióinknak, a katonai szellem ápolásának szánt eszköz volt. A program tehát világosan utal a hadtörténelemnek a hadseregben belüli, legalábbis kétirányú felhasználására.

A szándék komolyságát jelzi az is, hogy az indulás évében közölték Halász Károly — fiatal tanár főhadnagy — elméleti cikkét „A hadtörténelem tanulmányozásáról”. Ismeretei és megállapításai figyelemreméltóak. Erdeme, hogy elsőként próbálkozik a hadtörténelem tárgyának, céljának, feladatainak módszeres kifejtésével.

Bevezetőül körülírja, hogy mit értsünk hadtörténelem alatt. „Érthetjük alatta először a *háborúk leírását*, melyek több, vagy valamennyi nép által a föld kerékiségén, valamely, vagy különböző időkben, vagy általában minden időkben viseltettek... Érthetjük továbbá alatta másodszer a *háború folytonos fejlődésének* és mindannak előadását, ami ezzel kapcsolatban van: azaz, a *hadügynek alakulását*.” (Kiemelés tőlem — H. T.)⁵ Kifejti, hogy a „háború története” és a „hadügy történelme” a különféle könyvekben különválasztottan szerepel, „így azonban nem juthatni kellő belátáshoz.” Azoknak „egymással helyes viszonyban” kell lenniük, hogy „egy jól tagozott egész származzék.” Hogy miért kell őket összefogni, arra így válaszol: „A »háború

⁴ Ludovica Academia közlönye (a továbbiakban LAK.) 1873—74. V. o. — A program egyébként — mint a hadtudomány területeit — az alábbiakat érinti: Katonai tudományos kérdések „tárgyilagos megvitatása”, általános hadtudományi és szaknézetek „értekező kifejtése”, hadászati tanulmányok, harcászat, erődítéset, fegyvertan „nevezetesebb mozzanatai” és „viszonyaink szerinti alkalmazása”, „az egyes államok egymáshoz való viszonylatainak ismeretése, hadi földreírásai, hadászati, hadszervezeti és statisticai tekintetben”, a „hadviselésre befolyással bíró” vívmányok értékelése, ellátási, egészségügyi, közlekedési. stb. cikkek és „közlemények a nevezetesebb államok hadszervezetéről. Haderőink fejlődésének folyton figyelemmel kísérése és viszonyított-összehasonlítása”. (Uo.)

⁵ LAK. 1873—74 135. o.

története« az, amely bennünket az éppen érintett változásokra figyelmissé tesz, míg a »hadügy történelme« által a belsőleg maradandónak megismeréséhez jutunk.”⁶ Ezek után a hadtörténelem terminológiai meghatározását adja, mely így hangzik: „Hadtörténelem alatt értjük a háború menete és a hadügy fejlődése közötti kölcsönös vonatkozások történetét.”⁷

Közelebről vizsgálva azt a kérdést, mely területekre és korszakokra terjedjen ki a hadtörténetíró figyelme, az alábbi álláspontot vallja: „Bizonyos tekintetben valamennyi európai nemzetnek minden időbeli áttekintése és figyelem alá vonása szükséges ugyan, hogy a helyzetről tiszta fogalom szereztessék, azonban azon népek és azon korszakok, melyek a hadügy fejlődésére különös, vagy aránylag nagyobb befolyást gyakoroltak, méltatandók behatóbb foglalkozásra. Az újabbkor eszerint legtöbbet vesz igénybe, részint mivel legközelebb feküdvén legtöbb érdekeset nyújt, másrészt pedig a hadügy terén tett előhaladás tekintetében a leggyümölcsözőbbnek mondható.” (Kiemelések tőlem — H. T.)⁸

Másutt még egyszer aláhúzza, hogy a hadiesemények közül „azokat kell behatóbb figyelés alá vonni és feljegyezni, melyek a hadügy átváltoztatására különös befolyással voltak.”

A hadtörténelem céljáról lényegében ugyanazt mondja, mint a korábbi megnyilatkozások, tehát „egyrészt a katonai ismereteket és a tettképeséget oly pontosan és alaposan ismerni tanuljuk, mint azt... a háború célja kívánja”, másrészt „a harcos lelke és szíve a hadtörténelmi jellemek példás tulajdonainak észlelése által mindinkább képeztessek.”⁹

Mindenfajta tudomány — így a hadtörténelem is — két oldalról vehető vizsgálat alá: történelmi és didaktikai oldalról. Amit a háborúról „közönségesen” tanulunk, az többnyire a didaktika körébe tartozik. Ez Halász álláspontja, és annak a meggyőződésének ad hangot, hogy a háborúk katonai tapasztalatainak leszűrésékor tulajdonképpen didaktikai módszert követünk, a „történelem csak leginkább a példák kedvéért (van), amelyeket az oktatás nem nélkülözhet s eszerint jobbára igen tökéletlenül és egyoldalúlag tanítatnak”. Őva int ettől az egyoldalúságtól, amely a jövődőt tisztet, vagy vezért, egyik „vezérlő csillagától” fosztja meg. Így ír: „Annak, aki a háborút és azt, ami azzal összefüggésben van, csak a didacticai oldalról ismeri, annak jövődöbéli működése példáján csak egy csillag világít, míg az, ki történelmi belátást is szerez magának a háborúba és történelmi nagyok példányképeit véste lelkébe, két kalauzzal bír, melyek közül az egyik kiegészítheti azt, amit a másik nyújtani nem képes.”¹⁰

Halász idealista történelemszemléletű és eltúlozza a történelmi személyiség fontosságát. „A nagy férfiak kimagasló alakjaihoz fűződik a történelem — írja — és egyedül egy geniális szellemtől néha oly változások erednek, melyek hatása évszázadokra kiterjed”. Más vonatkozásban viszont helyesen tapint a lényegre. A nagy összefüggések kutatásának híve. A jó hadtörténelmi munka elengedhetetlen feltétele — fejtegeti —, hogy a hadügy háború előtti állapotának vizsgálatán túl figyelembe vegye „a hadügy fejlesztésére befolyást gyakorlott nemzeti, politikai (bel- és külpolitikai), társadalmi és művelődési” viszonyokat. A hadtörténelmi mű lehet elbeszélő, vagy oknyomozó és bíráló; a háború története lehet általános, vagy részletes, a hadügy történelme átfogó, vagy részleges. Fontos, hogy a kétoldali források rendel-

⁶ Uo. 139. o.

⁷ Uo. 139. o.

⁸ Uo. 141. o.

⁹ Uo. 140. o.

¹⁰ Uo. 140. o.

kezésre álljanak és a tanulmányozott tárgy előnyös vagy hátrányos befolyása a hadügyre bizonyított legyen.

Öt-hat éves buzgó lendület után a magyar hadtörténetírás már leküzdhetetlennek tűnő akadályok elé került. Néhány számadatból arra következtethetünk, hogy általában megcsappant az érdeklődés a hadtudományi írások iránt. A *Ludovica Academia közlönye* amúgy is kisszámú előfizetői tábora veszedelmesen fogyni kezdett. Induláskor 597, 1877-ben 449, 1880-ban 398 az előfizetők száma.¹¹ A szerzők oldalán sem volt minden rendben. Már „lát-hatók a tespedésnek körtünetei... — írta egyik cikkében a közlöny —, néhány év óta alig akad szerző, még kevésbé kiadó, ki a katonai tudományokat nemzeti közkinccsé tenné...”¹² Az okokat kutató észrevételek is a lényegre tapintanak. Az anyagi nehézséggel küzdő írógárda és az érdeklődés ellobbanása, mely a magyar nyelvű írások iránt kezdetben megnyilvánult. Következménye — írja a szerző —, hogy „a fiatalabb... magyar tisztsarjadék... irodalmi téren való fellépésre teljesen képtelenné válik”, mert „a fiatal tiszteknek fokozatos, solid és nagy tapasztalatokat nem igénylő irodalmi működtetésére nincs terök”.¹³

Felveti egy heti, vagy havi folyóirat kiadásának gondolatát és nyomatékosan aláhúzza a felülről kiinduló támogatás feltétlen szükségességét. Így ír: „hogy pedig ez meg fog történni, alig szenvedhet kétséget, — mert ha tekintetbe vétetik hogy nálunk a polgári tudományos irodalom existenciája is részint a magyar tudományos akadémia, részint egyes társulatok által van biztosítva: lehetetlen be nem látni azt, miszerint a katonai tudományos irodalom, amelynek a magyar tudós akadémiaiban, — daczára, hogy jelenleg már a szaktudományok között meglehetősen tért foglal el — osztályba nem létezik, s a cs. és kir. közös hadseregben létező »Militärwissenschaftlicher Verein«-hoz hasonló társulatra sem támaszkodhatik — a magyar kir. honvédelmi ministerium részről leendő erélyes anyagi segélyezés nélkül teljesen el fog pusztulni, aminek pedig intézményünk létérdekében nemcsak megtörténnie nem lehet, de nem is szabad.”¹⁴

E gondolatok éveken át foglalkoztatják a katonai tudományok művelésének lelkes híveit. Vissza-visszatérnek és más-más oldalról próbálják megvilágítani a mélyen gyökerező okokat.¹⁵ A „Rövid megjegyzések a magyar katonai irodalom című cikkekre” című írás szerzője igen lényeges mozzanatra hívja fel a figyelmet. Nagy országokban, a nagylétszámú tisztikar közül, sokan igen kedvező körülmények között, kizárólag a tudományos munkának szentelhetik idejüket. „Nálunk azonban — írja — egészen másként állnak a viszonyok. Eltekintve attól, hogy a mi összes tisztii állományunk száma alig haladja meg az ezeröttszázat, a mi tiszteink mind, kevés kivétellel, csapat-tisztek, akiknek sem alkalmuk, sem idejük nincs arra, hogy az irodalommal tartósan és behatóbban foglalkozzanak.”¹⁶ Honnan is lehetett volna — néhány év alatt, nem tudatos fejlesztés mellett — kutató és feldolgozó tevékenységet kifejtő írógárda? Nyilvánvaló, hogy néhány éven keresztül a „tartalékokból”, a kész írásokból, az „egyművű”, érdeklődő tisztekből toborzott szerzői társaságból tartotta fenn magát a folyóirat, s amikor ezek a lehetőségek kimerültek, megkondultak a vészharangok. Tulajdonképpen nem is hiába, mert 1883-ban ismét 519, 1886-ban 647, 1887-ben 773 és 1888-ban 852-re emelkedett az előfizetők száma, újabb — nem is értéktelen — mun-

¹¹ LAK. 1888. 2—6. o.

¹² *Szelestey Károly*: Néhány őszinte szó katonai irodalmunk érdekében. LAK. 1880. 387. o.

¹³ Uo. 388. o.

¹⁴ Uo. 390. o.

¹⁵ Lásd pl. *Buzna Alajos*: A magyar katonai irodalom. LAK. 1882. 515. o.

¹⁶ LAK. 1882. 522. o.

kákat sikerült felkutatni és közzétenni. Igaz, ezek az írások a hadtudomány más, nem a hadtörténelem szakterületéről származtak. De a gyökeret eresztésért folyó másfél évtized végén, az 1887. évben, 6 nagyobb hadtörténelmi tanulmányt publikáltak, amelyekről joggal állapították meg: „Katonailag igen értékesnek mutatkozik a hazai hadtörténelem nevezetesebb epizódjainak feldolgozása. Ezek vezéralakjai, a hadműködések, a nemzet hőstettei, s katonai erő kifejlesztései, stb. megörökítendő oly dicső emlékeket képeznek, melyeken harcias lelkesedéssé gyullad a honfi lojalitása és tanul a katona kötelességérzete és becsvágya. Különös figyelmet érdemel az aktuális kérdéseknek tudományos szempontból való fejtegetése.”¹⁷

Az 1888. év a magyar hadtörténetírás jelentős dátuma. Mindjárt az év elején, a Magyar Történelmi Társulat ülésén hangzik el Rónai Horváth Jenő előadása: „Néhány szó a magyar hadtörténetírás ügyében”.¹⁸ Az előadás minden bizonnyal a *Hadtörténelmi Közlemények* megjelenésének előkészítését célozta. Azt az égető és megoldásra váró problémát helyezte előtérbe, hogy a jövőben hogyan alakuljon a hadtörténelem művelésében munkálkodó történészek és katonairók összműködése. A Magyar Tudományos Akadémia és a honvédelmi miniszter támogatásával a „Magyar Tudományos Akadémia hadtudományi bizottságának megbízásából” az év folyamán a *Hadtörténelmi Közlemények* is megjelent. A magyar hadtörténetírás önálló fórumáért folytatott közel két évtizedes törekvés sikerrel zárult.

A folyóirat első száma közli *Salamon Ferenc*: „Átalánosságok a hadtörténelemről” című írását is, amely kiegészítője Rónai Horváth cikkének.¹⁹ A két tanulmány a magyar hadtörténetírás ügyének közös érdekéből kiindulva láthatóan egyetértésben fogant. Mindkettő azt a felismerést tükrözi, hogy a hadtörténetírás tudományos nivójának emelése csak akkor lehetséges, ha a magyarországi sajtóosságokhoz alkalmazkodó szervezeti és személyi feltételek biztosítottak lesznek, a kutatók szerencsésen egyesítik magukban a történelmi és katonai szakismereteket. „Hogy a hadtörténelem fejlesztését — írja Rónai Horváth — mi katonák óhajtjuk leginkább, az természetes s okát részint abban leli, hogy állásunknál fogva jogos kívánságunk hazánk dicsőséges hadjáratait és csatáit közelebről és bővebben megismeri...”²⁰ Fel kell számolni azt a visszás helyzetet, amelynek az a következménye, hogy „a hadi tudományok magyarázatánál, s a csapatok katonai nevelésénél, a szükséges hadtörténelmi példákat, most más népek hadtörténelmében kell keresnünk...”. A szerző helyesen mutat rá arra a „különös” többlettudásra, melyre a hadtörténetírónak szüksége van: „a hadi történetírást művelőnek, a történetíráshoz mellőzhetetlen képzettségen s a történelmi segédtudományok bírásain kívül még egy különös ismerettel, egy különös képzettséggel kell bírnia, s ez a katonai szakismeret”²¹ — majd így folytatja: „A hadtörténelmi események és a hadügy fejlődése katonai szakismeret hiányában soha se tárgyalhatók elég szabadsággal, és világossággal... mert nélküle az események nagyjából meg nem érthetjük, kutatásaink irányukat tévesztik, következtetéseink pedig, helytelen alaplól indulván ki, a valóságtól, a történelmi igazságtól eltérők lesznek.”²²

A helyzetet Salamon — manapság is aktuálisnak tűnő módon — így jellemzi: „Rendesen a történész nem katona, s a katona nem történész, pedig a történetíró el nem kerülheti, hogy gyakran ne szóljon hadi eseményekről és

¹⁷ LAK. 1887. 2. o.

¹⁸ Az előadást közli: LAK. 1888. 94. o.

¹⁹ HK. 1888. 1. o.

²⁰ LAK. 1888. 94. o.

²¹ Uo. 95. o.

²² Uo. 86. o.

hadügyről, s a tanult katona belátja, hogy némely dolgot saját szakjából meg nem érthet, ha annak múltját nem ismeri... Az alapos, a valódi hadi történet két szék közt a földön találja magát.”²³

Rónai Horváth Jenő — a katonai szakismeretek fontosságát hangsúlyozva — az ideális megoldást abban látná, hogy „a hadtörténet írását egészen a katonákra kellene bízni, amint a külföldön, sőt Monarchiánk nyugati államban is valóban majd kizárólag a katonák kezében van. Ámde, — teszi hozzá és ebben a magyarországi helyzet sajátos vonására utal — ami máshol oly természetes, az nálunk Magyarországon egyszerűen lehetetlen...”²⁴

Kifejti, hogy másutt az állam és a hadsereg nyelve azonos — nálunk nem. Másutt a honvédelmi minisztériumban, vagy méginkább a vezérkarban hadtörténeti osztályok léteznek — nálunk ez nincs. Akik foglalkozhatnának a hadtörténetírással, azok szolgálatilag túlterheltek, viszont olyan szolgálati hely, ahol művelhetnék a hadtörténetírást — nincs. A középkori forráskutatást megnehezíti a latin nyelv, mivel a tisztek nem rendelkeznek latin nyelvi műveltséggel.” Az idő még nem érett arra, hogy a hadtörténetírást csak katonák műveljék, éppen ezért „a történetírók végezzék a kutatásokat, vegyék ezeknél igénybe, ott ahol szükségesnek vélik, a katonák közreműködését, a katonák pedig használják fel a kutatások útján napfényre került hadtörténeti adatokat...”²⁵

Salamon a hadtörténetírás állapotát is jellemzi néhány gondolattal. Panszokodik, hogy „a mai hadtörténelem kevélyen nézi le ama fejletlenebb korszakokat,” tudniillik a korábbi évszázadokat, amelyekből — állítólag — nincs mit meríteni és a hadtörténetírás „az 1870. év óta sok, ha visszamegy I. Napoleonig, vagy nagy Friedrich korára.”²⁶ Bírálja azokat a „hadtudományi szakértőket, akik, ha a régebbi múlttal foglalkoznak is, s ma szemével és módszerével írnak, nem veszik figyelembe a „más viszonyokból folyt kénytelenségeket” és végül is „nem tudják megmondani, mi volt a fő oka a győzelemnek egyik, s a vereségnek a másik részben.” Bírálataban a mélyebb következtetéseket nélkülöző praktícizmust ítéli el, amely „se történészi stílusnak nem jó, se történet-, se hadi tudománynak. Sem a laikus, sem a katona nem látja itt a sok fától az erdőt.”²⁷ Elmarasztalja a „politikai történészeket” is, „kik sok hadjáratot és csatát írnak le, anélkül, hogy a valódi tanulság kitűnnék az előadásból,” de meg azért is, mert „az ex professo történészek nagy többsége tekintetre is alig méltatja a hadi tudományokból nyerhető becses világlátást.”²⁸

Az ismételt nekibuzdulás során inkább gyakorlati problémákra irányították a fő figyelmet és a hadtörténelem elméleti kérdéseiben elfogadták a korábbi megállapításokat. Az élet a képzettség — mégpedig a történészi mellett a katonai szakképzettség — színvonalának emelését sürgette, mely a körülmények kényszere folytán kezdetől hátrányosan alakult. Kiütköztek az első, a tudományos nivó emelkedését gátló torzulások: a múltat negligáló, egyúttal a legújabb kort prakticista módon tekintő irányzat, amely az alacsony katonai és történészi képzettség következménye volt, és a hadseregen kívül művelt hadtörténetírás, amely, bár gazdag forrásanyagra támaszkodott, mégis „minden hadtudományi tanulság nélkül” alkotta műveit.

1888-tól tehát *A Ludovica Academia közlönye* mellett megjelent a *Hadtörténelmi Közlemények* is. A két lap között várható differenciálódás lassan

²³ HK. 1888. 1. o.

²⁴ LAK. 1888. 97. o.

²⁵ LAK. 1888. 97. o.

²⁶ HK. 1888. 3. o.

²⁷ Uo. 5. o.

²⁸ Uo. 6–7. o.

és következetlenül valósult meg. Míg az előbbinél tapasztalható bizonyos eltolódás az aktuális kérdések irányába, továbbra is megjelennek a történelmi szemléletű hadtörténelmi írások. Az utóbbiban viszont túlnyomóak a korábbi évszázadokra vonatkozó munkák. Felismerhető azonban, hogy az akadémiai közlöny mindinkább közvetlenül a tiszti nevelés — hadtudományi és ezen belül hadtörténelmi nevelés — eszközévé, míg a közlemények a történettudomány ágaként, tágabb keretek közt művelt hadtörténet-tudomány szöcsövévé válik.

Tízéves fennállására visszapillantva állapította meg Rónai Horváth Jenő a *Hadtörténelmi Közlemények* célkitűzéseiről: „a magyar hadieseményeket szakszerű feldolgozásban adván, a magyar tisztnek, a magyar katonának kedves olvasmányát képezze, a magyar történetíróknak munkálataiknál jól értékesíthető adatokat nyújtson, végre pedig, hogy a magyar hadi dicsőség emlékeit felújítván, a hazafias szellemet terjessze, s a magyar nemzet fiainak legszövévé erényét, a hazaszeretetet ápolja, fejlessze.”²⁹

A *Ludovica Academia közlönye* szaktárgymutatójában külön rovatot indít „Hadtörténelem” címszó alatt, majd tíz évvel később a „Történelmi munkák” nevet veszi fel ezzel az alcímmel: „Életrajzok, csapattörténetek, hadsereg, hadtörténelem.” Érdeme a folyóiratnak, hogy magyar nyelven hozzáférhetővé teszi kora, s a megelőző korok hadtudományi kiválóságainak, hadvezéreinek munkáit.³⁰ Mind nagyobb teret szentel a közelmúlt, vagy éppen dúló háborúk tanulságainak levonására, s ami ebben még érdekes: a *történelmi* munkák csoportjában. A századforduló után a közlöny hasábjain meghonosodik az aktuális hadtörténelmi kérdések feldolgozása. Nehezebben hódítanak teret a harcászati értékelésekről írott dolgozatok, amint arról az egyik cikk-író is panaszkosodik: „az általánosan ismert hadtörténelmek első sorban a vezetőknak, a magasabb parancsnokoknak szolgálták a szükséges adatokat... pedig... hadseregünk oszlopai az alantosabb parancsnokok... (és) ezek körébe vágó leírásokat hadtörténelmünk ugyancsak szórványosan nyújt.”³¹

Anyagi és más egyéb nehézségek miatt a *Hadtörténelmi Közlemények* egy évtized után (1898) beszüntette működését. Súlyos csapás érte a magyar múlt hadtörténelmének tudományos kutatását: a megtorpanás visszahozhatatlan éveket rabolt el. A *Ludovica Akadémia közlönye* nem vállalhatta ezt a szerepet, hisz ekkorra már az mindenekelőtt egy agresszív külpolitikának alárendelt hadsereg kiképzési célokat szolgáló orgánuma lett és ez a cél szabta meg a folyóirat profilját.

A magyar hadsereg századforduló utáni fejlesztése a hadtudományi írók számára újabb lehetőségeket teremtett. Jelzi ezt az is, hogy a *Ludovica Academia közlönye* helyett 1908-ban új folyóirat lépett a színre, a *Magyar Katonai Közlöny*. A címváltozás mögött a hadseregben végbement lényeges tartalmi változások húzódtak meg.

„A katonai irodalom ápolására és fejlesztésére legelső sorban hivatott tisztikar napjainkban mind számban, mind értelmiségben hatalmasat fejlődött. De hatalmasan fejlődtek a követelmények is, melyeket a mai háborúk a hadseregekre rónak.” E szavakkal mutatkozott be az új lap, s feladatait röviden így summázta: „Amennyiben pedig e fokozott követelményeknek a szellemi,

²⁹ HK. 1897.

³⁰ Pl. az 1895. évi számban: „Szemelvények Károly főherceg jelesebb irataiból”, vagy Clausewitz, Bülow, I. Napoleon és mások művei. Erre az időszakra különben is jellemző ez a folyamat, hisz pl. 1891-ben jelent meg Rónai Horváth Jenő kiadásában „Gróf Zrinyi Miklós a költő és hadvezér hadtudományi munkái”; Clausewitz: „A háborúról” című művének első kiadása is. 1892.

³¹ LAK. 1896. 265. o.

erkölcsi és anyagi erők gyarapításával és kifejtésük elősegítésével felelhetünk csak meg: immár az irány is elénk tárul, melyet a kutatásnak követnie kell. A kutatás és az általa elért eredmények terjesztése közvetlen feladata a katonai irodalomnak.”³²

Az úttörés nehéz munkája után szóhoz jutott „új hullám” már hadtörténetírásunk elmaradottságának ostorozásával lép fel. Ismét egy katona és egy történész száll síkra a tudományos művelés és a gyakorlati felhasználás érdekében. Ehhez harmadikként az országgyűlési ellenzék járul, amely hazafias szempontokat hangsúlyozva sürgeti a *Hadtörténelmi Közleménynek* ismételt megindítását.

Pilch Jenő százados a *Magyar Katonai Közlöny* első számában így ír: „Hadtörténelmi irodalmunk két nyelvű: német és magyar. Amaz fejlődött és gyarapszik, emez a művelt nyugathoz képest még bölcsőjében ápolás nélkül szynylódik. Pedig ma, a 20. században minden téren lázas tevékenység mutatkozik! Bizonyítékaim, hogy a Tudományos Akadémia egyideig kiadta Hadtörténelmi Közlemények megszünte óta egyetlenegy olyan folyóiratunk sincs, amely a hazai hadtörténelemmel foglalkoznék. De magyar nyelvű katonai szak és egyéb lapjainkban is csak ritkán jelennek meg hadtörténelmi közlemények.”³³ Az elméleti cikk írója, dr. Pintér Jenő, pedig azt hangsúlyozza, hogy „a nemes felfogással előadott hadi történelemnek a nemzeti életben nagy szerepe, szinte pótolhatatlan nevelő hatása van”, majd hozzáfűzi: „Szinte feltűnő, hogy aránylag milyen csekély szerepköre van a hadtörténelemnek a katonai nevelő intézetek tantervében. Talán nem egészen helyesen.”³⁴

Pintér ismét napirendre tűzi a hadtörténetírás legalapvetőbb elvi problémájának tisztázását. A „hadtörténelem” fogalmát szeretné közelebb hozni, mert „szakirodalmunk ebbeli hiányán valamennyire lendíteni szükséges, szemben a historia-filozófusok eddigi tartózkodó magatartásával és a hadtörténet munkásainak elsősorban gyakorlati irányával”.³⁵

Nem helytelenül abból az elvből indul ki, hogy „szükséges mindenekelőtt kijelölnünk a határokat, amelyeken túl nincs mi tennivalója a katonai írónak, s amelyeken belül első sorban a katonai képzettségű egyén hozzászólása a döntő”. Elsőként azt tisztázza, hogy „milyen helyet foglal el a hadtörténelem a hadi tudományok többi ága között”? „A viszonyítás kedvéért — írja — a katonai tudományok egész körét legcélszerűbb két, egymástól élesen elkülöníthető csoportra osztani. Az egyik csoport a jelennel foglalkozik, a másik a múltat tárja elénk. Az előbbit elnevezhetnők a katonaeletben feltétlenül szükséges ismeretek összességének, az utóbbit a katonaműveltség igen hasznos, sőt bizonyos tekintetben nélkülözhetetlen kiegészítőjének.”³⁶

Pintér véleménye szerint a szélesebb látókörű, biztosabb ítélőképességű tisztnek feltétlenül figyelemmel kell kísérenie a „tudományos irodalom hadtörténeti termékeit”. A nagy hadvezérek kiváltak hadtörténelmi műveltségükkel, míg a „vert hadvezetők... járatlanok mindabban, ami egy emberöltővel pályájuk elé esik”.

Pintér lényegében a „múltat” a hadtörténelem és a műveltség keretébe, a „jelent” a szükséges katonai képzettség körébe utalja és élesen elkülöníti egymástól. Nem vitás, hogy ez utóbbit — lényegében a korszerű hadművészet számára hasznot hajtó modern háborúk tapasztalatait — a „hadtörténet

³² Magyar Katonai Közlöny (a továbbiakban MKK.) 1908. 1. o.

³³ MKK. 1908. 123—125. o. *Pilch Jenő*: A katonai szellem ébresztése és fejlesztése

³⁴ MKK. 1908. 384. o. Dr. *Pintér Jenő*: A hadtörténelem rendszeres művelése és a hazai történetírás.

³⁵ Uo. 369—370. o.

³⁶ Uo. 370. o.

munkásainak... gyakorlati irányával” azonosítja. Az indokolt különbségtelt indokolatlanul kettéválasztja és ezzel elvileg a *maït* kirekeszti a hadtörténelemből. Pedig a hadművészeti következtetések levonását ő is a hadtörténetírás lényeges vonásának ismeri el.

Fejtegetései végén a hadtörténelemnek két kritériumát állapítja meg, amely helytálló ugyan, de továbbra is adós marad a hadtörténelem terminológiai meghatározásával. Így hangzik: „A hadtörténelemnek kettős a feladata. Először meg kell állapítania és el kell beszélnie a hadi esemény lefolyásának okait, egymásután következő tényeit, következményeit, s másodszor, az elbeszélés kapcsán minden kínálkozó alkalommal reá kell mutatnia azokra a döntő, elősegítő és hátráltató mozzanatokra, amelyeket, — ütközetekről, várvívásokról, haditervekről és seregmozdulatokról lévén szó — a katona éles szeme, gyakorlati tudása képes első sorban felismerni, kiemelni és meggyarázni. Tehát a történelmileg hű elbeszélés és a katonailag alapos fejtegetés: ez a hadtörténelmi tudományok értékének kettős kritériuma.”³⁷

Pintér világosan látja a magyar hadtörténetírás meglévő, már gyökeret eresztett hibáját: vagy a történész, vagy a hadtudomány ismerője hiányzik a műből. Ebből kiindulva jelöli meg a hadtörténeti munka két jelentős ismérvét, amelyet azután azonosít a hadtörténelemmel. A meghatározás „hadi események” — voltakép a háború alatti események — történetévé degradálja a hadtörténelmet, s annak időhatárait a ma kizárásával még meg is kurtítja.

Pilch a gyakorlati alkalmazás területén fejtegeti katonailag korszerű nézeteit. Azért a hadtörténelem oktatásért száll síkra, amelyet Pintér már kirekeszt a hadtörténelem fogalmából.

Abból a kérdésből indul ki, milyen eszközökkel „ébresszük és fejlesszük a katonai szellemet”? „Egyesegyedül a hadtörténelemmel” — feleli. Két nagy területet különböztet meg: a nevelő és kiképző intézeteket, valamint a csapatokat.

A hallgatók nagy elfoglaltsága miatt nincs mód arra, hogy „a hadtörténelmet esetleg a tantervek keretén kívül hasznot hajtóan előadhassuk”, ezért „egyéb tantárgyak kiméretének és óraszámainak leszállítása mellett a hadtörténelem elbeszélő módszerét a legszélesebb alapokra kellene fektetni. A bölcselkedő, vagy bíráló mód szert pedig a magasabb évfolyamokban... kellene alkalmazni...”³⁸ Felvázolja példának a hadapródiskolák tananyagát. Az oktatás a II. évfolyamon kezdődne a legújabbkor hadtörténelmével — 1792—1809 közti időből —, a hadművészet állapotával és fejlődésével. A megjelölt időszak háborúival. A III. évfolyamon az 1812—1813. évi hadjáratok, a hadművészet 1815—1852 között, az 1848—49. évi olasz hadjárat és a magyar függetlenségi harc, valamint a hadművészet 1889. évi állapota szerepel. A IV. évfolyamon a hadművészet története 1864-től az orosz—japán háborúig.³⁹

A tematikához a következő megjegyzést fűzi: „Hogy miért vettem csak a legutóbbi 100 év hadjáratának eseményeit, a következőkkel okolom meg: a francia forradalom nemcsak az állami és társadalmi életben teremtett új rendet, hanem a hadseregek szervezetét, a harcászatot és a hadviselés módját is megváltoztatta és pedig úgy, hogy az akkor alkalmazott elvek velejét még ma is értékesítjük; vagyis a modern hadművészet alapelvei ezen időből származnak.”⁴⁰

³⁷ Uo. 376—377. o.

³⁸ MKK. 1908. 7. o.

³⁹ Uo. 10—11. o.

⁴⁰ Uo. 20. o.

Kommentár nélkül, önmagáért beszél a megjegyzés: a hadtörténelem a jövődőt tiszt számára a modern hadművészet alaposabb megismerését célozza. Élesen bírálja a katonai szaklapokat, amelyek legjobb esetben is csak a magasabb parancsnokok számára hasznosítható hadtörténelmi tanulmányokat közölnek. „Hol maradnak — teszi fel a kérdést — a hadsereg tisztikarának zömét alkotó alantós tisztek és századosok által használható alkalmazó módszer szerinti hadtörténelmi példák? ... Vagy találunk-e csak egy oly ifjúsági olvasókönyvet is, amely a régi török háborúkat, a Rákóczi-korszakot, az 1809. évi hadjárat magyar nemesi felkelését és a magyar forradalmat kivéve, 1—2 oly újabbkori hadtörténelmi epizódot tárgyal, melyekből a jövő háborúra vonatkozólag is tanulni lehetne?”⁴¹

Ugyanakkor a csapatok közt folyó hadtörténelmi oktatás céljaul hadtörténelmünk sok év százados lelkesítő hagyományainak a hadsereg erkölcsi állapotát növelő funkcióját emeli ki. „Bármely hadsereg — írja — erkölcsi erejének az uralkodó és a haza iránti szeretet, a hűség, a tett és dicsvágy, az önmegtagadás, a vitézség, stb. az alapja; és ezek megkövetelik azt, hogy a hadtörténelem évszázadokra terjedő emlékeivel részletesen foglalkozunk és azokat maradandó módon terjesszük.”⁴²

A katonai tudományok művelőinek törekvése az uralkodó osztályok számára megvilágította jól felfogott érdekeiket és ismét biztosították a *Hadtörténelmi Közlemények* megjelenését. A folyóirat profilja, eltorzított témaavilága azonban rávilágít arra, hogy a magyar hadtörténetírás — közvetve — a Monarchia érlelődő új háborújának szolgálatába állt. A függetlenségi háborúk háttérbe szorítása és a Habsburg háborúk térnyerése vált jellemzővé.

A hadtörténelem-oktatás ügyét illetékes fórumok ugyancsak magukévá tették. A nagyváradi honvéd hadapródiskolában pl. az 1911. évben kéziratban megjelent hadtörténelmi tankönyvet vezettek be. A kötet szerzője ugyan nem váltja be a bevezetőben önmaga által megjelölt célkitűzéseket, de rövid fejtegetése a hadtörténelem tárgyáról, a hadművészet fejlődéséről számos pozitív vonást mutat. Bizonyos tekintetben a világháború előtti magyar hadtörténetírásnak legtöbb figyelmet érdemlő meghatározása.

„A katonai szaktudásnak minden ága — írja a szerző — egy közös cél felé törekszik, és ez a háború sikeres megvívása! És mivel a hadtörténelem a háborúk leírásával foglalkozik, benne a katonai tudományoknak minden ága összpontosul...”⁴³ A hadtörténelem tárgyát közelebbről így határozza meg: „A hadtörténelem az egyes korok, korszakok hadieseményeivel foglalkozik... Foglalkozik a háború okaival, a hadat viselő felek hadielőkészületeivel, a mozgósítással, a két fél fölvonulásával, a kölcsönös haditervekkel, a hadműveletek és az egyes ütközeteknek tényleges lezajlásával és mindama körülményekkel, melyek a hadjárat menetére vagy az egyes ütközetek és csaták sorsára befolyással voltak.”⁴⁴ Lényegében Bozóky a hadtörténelem vizsgálódási körébe vonja és kutatási területté avatja azokat a problémakö-

⁴¹ Uo. 125—126. o. — A csapattisztek számára szükségesnek tartott „alkalmazott hadtörténelem” ügyére mind több figyelmet fordítanak és hivatkoznak a Gyakorlati Szabályzat 552. pontjára, amely a tiszti kötelességévé teszi a hadtörténelem tanulmányozását. (Lásd: MKK. 1912. *Szandai Sréter István: A hadtörténelem tanulmányozásáról.*) A háború alatt méginkább polgárjogot nyer ez az irányzat. „A hadtörténelem nagy,- és különösen az utolsó évtizedek, továbbá a jelenlegi világháború által megbővült — terjedelme és a rendelkezésre álló korlátolt idő — írja az egyik szerző — nem engedik meg azonban, hogy azzal az irolában a legkivánatosabb kiméretben foglalkozunk; ezért és mivel bennünket első sorban a modern hadviselés, a legutóbbi háborúk tapasztalatai érdekelnek, mindegyre többet vagyunk kénytelenek elhagyni a régebbi időszakok hadjárataiból”. (*Denghy Zsolt: A hadügyek és a hadművészet fejlődése.* Budapest, 1916. 4. o.)

⁴² Uo. 113. o.

⁴³ *Pilismaróti Bozóky Gyula: Hadtörténelem.* Nagyvárad, 1911—13. 1. o.

⁴⁴ Uo. 1. o.

röket, amelyek kora hadművészetének (hadtudományának) részeit alkotják. Arra a végkövetkeztetésre jut, hogy a hadtörténelem az „összes katonai tudásunknak gyakorlati értékét tárja elénk”.

A hadtörténelem tanulmányozását és művelését azért tartja fontosnak, mert a „hadtudomány gerince”, a „harcászat és hadászat” a „hadjáratokban szerzett tapasztalatok alapján fejlődött és fejlődik még ma is...”, majd hozzáfűzi: „A fejlődés ezen folyamatának az összes hadi tudományok alá vannak vetve, habár nem is egészen oly mérvben és terjedelemben, mint éppen a hadászat és harcászat.”⁴⁵ A hadművészet fejlődéséről és törvényszerűségeinek jellegéről pedig megállapítja: „a lezajlott nagy háborúban szerzett tapasztalatokból leszűrődött új elvek és tanok sem nevezhetők állandó értékű szabályoknak, mert a technika fejlődésével mindig újabb és tökéletesebb hadi és harcz eszközök jelentek meg a küzdőtéren, melyeknek tulajdonságaihoz és hatásaihoz, az azokkal, vagy az azok ellen harczoló feleknek föltétlenül alkalmazkondiok kell”⁴⁶ A szerző tehát elismeri a hadművészet folytonos, és „szabályokba” foglalható fejlődését.

A világháború bénítólag hatott a tudományos életre — újabb megtorpanás következett a hadtörténetírásban is. A háború és forradalmak után létrejött politikailag önállóság, az ellenforradalmi rendszer megszilárdulása, új és uralkodóvá vált szellemi áramlatok pedig merőben más feltételeket teremtettek a szellemi élet számára. Korszakot zárt és nyitott ez a társadalmi viharokkal teli öt esztendő és e határvonal jól érzékelhető a hadtörténetírásban is.

A XIX. század elején a hadtörténelem tudománya még igen fiatal múltra tekinthetett vissza. Rendszeres művelése Ausztriában — német nyelven és német hatások alatt — már meghonosodott, de a Monarchia másik államában, Magyarországon, magyar nyelven, még alapjait sem vethette meg. A kiegyezés a történettudomány kebelében, a magyar honvédség szervezése, illetőleg a tisztképzés megindítása pedig a honvédségen belül teremtett bizonyos lehetőségeket a magyar hadtörténet-tudomány alapjainak lerakásához. Születésénél tehát a történettudomány és a honvédség egyaránt bábáskodott. Erőteljesebbet, színvonalasabbat, többet nyújtott a történettudomány — de ez természetes. A szolgálatukat ellátó, s inkább lelkesedéssel, mintsem alapos történéssz műveltséggel rendelkező kezdeti katona írógárda nem versenyezhetett a hivatásos, tapasztalatokkal teli történéssz társadalommal. A magyar nyelvű hadtörténetírás kései kezdete — véleményem szerint — korántsem jelentett akkora hátrányt, mint ez a körülmény.

Sajnos a „valódi hadtörténelem” fejlődését a hozzáértő történészek katonai kérdésekbeni járatlansága is hátráltatta. A „tények helyes méltatása”, mint a hadtörténet-tudomány „egyetlen és legmagasabb ismérve” (Engels), a hadművészet körébe vágó következtetések levonásának hiánya — az esetek nagyrészeben — éppen a leginkább figyelmet érdemlő elemétől fosztotta meg e műveket. Hadtörténelem, hadművészeti következtetések nélkül, s hadművészetileg kielégítő, de alacsony színvonalú történelmi háttérrel megrajzolt munkák: az első félévszázad hadtörténetírásának meglehetősen általánosítható vonása.

E két vonal — több-kevesebb következetességgel — a folyóiratokban is nyomon követhető, sőt más vonásokkal is felruházható. A *Századok*, majd a *Hadtörténelmi Közlemények* hadtörténelmi írásaiban a történettudomány jelenléte az erőteljesebb és a tudományos kutatás, feltárás igyekszik az egész magyar múltat átfogni. A *Ludovika Akadémia közlönye*, majd a *Magyar*

⁴⁵ Uo. 1–3. o.

⁴⁶ Uo. 1. o.

Katonai Közlöny a katonai gyakorlatban legjobban hasznosítható hadművészet-történeti kérdésekre, s ebből is az újabbkor hadieseményeire irányítja figyelmét.

Annak, hogy a hadtörténetírásban kezdettől így alakult a helyzet, voltak jó és rossz oldalai. A pozitív vonások közül mindenekelőtt egy szükségszerűnek tekinthető körülményt emelnék ki. Ahhoz ugyanis, hogy a magyar katonai életben hasznosítható, egyáltalán felhasználható magyar nemzeti témájú és nyelvű hadtörténelmi irodalom legyen, előbb tudományos kutatómunkával utat kellett törni. Kezdetben ez elsősorban a történettudomány keretei közt válhatott intenzívvé és a feladat megoldásában történettudományunk elévülhetetlen érdemeket szerzett. Hátránya a már említett egyoldalúságban mutatkozott és párosulva a honvédség felső vezetésének szűkkeblűségével — tudniillik, hogy a továbbiakban sem biztosítottak megfelelő lehetőséget szakemberek, *katonatörténészek* képzéséhez — voltaképp útját állták a színvonalas, termékeny és sokoldalú hadtörténetírásnak. A hadtörténelem létfontosságú alap kutatásainak erőteljes folytatása és a közvetlenül hasznosítható történelmi munkák szükségessége kezdettől problémaként jelentkezett. Néhány történész és katonairó tehetsége és akarása végső soron azonban kevésnek bizonyult e kettős feladat szükségszerű megoldására.

A századfordulót megelőző évtized számottevő eredményeket mutatott fel a hadtudományi írók műveinek közrebocsátásában, amely mindenekelőtt fordítások közzétételét jelentette — hogy mást ne is említsünk mint Bülow, Károly főherceg és elsősorban Clausewitz munkáit. A szabadságharcot megelőző próbálkozások után,⁴⁷ több kiadásban látott napvilágot német—magyar és magyar—német hadiszótár,⁴⁸ ami a hadtudományi fordításokkal együttvéve arra is rávilágít, hogy a hadtudományban és terminológiájában is a német befolyás jutott szóhoz — mint ahogy a német befolyás volt jellemző a történettudományban és a hadtörténelemben is. E cikk kereteit messze meghaladja, hogy erről a szerteágazó kérdéstről érdemben beszéljünk. Pusztán néhány összefoglaló szót a „hadtörténelemről” és terminológiájáról, mert ennek meghatározása is e hatások jegyében történt.

A hadtörténelmet többnyire a történettudomány ágaként fogták fel, kevésbé vallották, hogy az a hadtudománynak szerves része.

Tárgyának meghatározásában közrejátszott a modern polgári hadtudomány érdeklő kérdések történeti módon való megválaszolásának szándéka, valamint a kor pozitivista és pragmatikus történetiszemléletének követelményei. A hadtudomány központi kérdése a háború. A hadtörténetírás is azt tekintette feladatának, hogy történetírói módszerekkel leírja a háborúkat és azok vonatkozásait, megmagyarázza okait és körülményeit, levonja a tapasztalatokat. A háború megvívásának eszköze a hadsereg. Békebeli és háború alatti szervezete, valamint működése jelentette a hadtörténetírásban a második kérdéscsoportot. Ennél távolabbi összefüggések kutatását már nem tekintették sem a hadtudomány, sem a hadtörténetírás feladatának. Ahogy a hadtudomány nem terjesztette ki figyelmét — módszeresen — a társadalommal való összefüggésekre, úgy a hadtörténetírás látószögén is kívül estek a társadalomtörténettel összefüggő részletek.

Megfogalmazták a hadtörténetírás kettős feladatát: a hadsereg erkölcsi

⁴⁷ Hadi műszótár, Pest, 1843. — Az előszóban utalás történik arra, hogy a „magyar Akadémia megbízatából annak katonatagjai egy magyar hadi műszótáron” dolgoznak, mivel „egy tudományágban sem érezhető a műszóhiány annyira, mint hadi nyelvünkben”, pedig nemzetünknek „hadinyelvének is kellett... lennie, de jobbadán az elveszett, magyar nyelv-régiségeink alig tudnak néhányat előmutatni...”

⁴⁸ „Altalános német—magyar és magyar—német hadiszótár.” (von Carl Pál) Pest, 1871.; Hadi műszótár, Budapest, 1873.; Katonai szótár, Budapest, 1892.

szellemének erősítését és kiképzés elősegítését — tehát a hadtörténetírásnak a hadseregen belüli szerepét. Ennél magasabbra törő igények — mint a nemzeti, társadalmi műveltség eszköze — inkább csak óhajként szerepeltek.

Az irányvonal kialakításában többféle árnyalatot találunk, aszerint, hogy milyen aspektusból közelítették meg a problémát. S bár a világháborúhoz közeledve egyre követelőbbén szorgalmazták a közvetlenül hasznos hajtó, kiképzést segítő munkák megírását, végeredményben az egész időszakot a korban és témában egyaránt szélesebb körű, tudományos kutatáson nyugvó hadtörténetírás létrehozásának szándéka jellemezte. Ekkor még nem az „elvont”, vagy „prakticista” nézetek, hanem a személyi, anyagi, szervezeti feltételek elégtelensége hátráltatja elsősorban a hadtörténetírást.

A magyar hadtörténetírásban — elvben — szinte első pillanattól elvetették a csupán leíró, eseményeket rögzítő történetírói módszereket. Tényeket, okokat, összefüggéseket kerestek, kutatták az általánosítható „törvényszerűségeket”. Nagy egészében a történettudomány úgynevezett pozitívista pragmatikus szemlélete vált a hadtörténetírás szemléletévé és módszerévé.

Az ellenforradalmi rendszer a Hadtörténelmi Levéltár és Múzeum intézményét levéltári és múzeumi feladatai mellett a katonai irodalom és a hadtörténetírás művelésének feladatával is megbízta.

A *Magyar Katonai Közlöny 1920-tól* ismét megjelent — 1921-től a Hadtörténelmi Levéltár kiadásában. *Hadtörténelem* címmel új folyóiratot indítottak, amely két évfolyam után abbamaradt. Megjelent — ugyancsak 1921-től — a *Hadtörténelmi Közlemények* is. A rendszer tehát látszólag kedvező szervezeti és publikációs feltételeket teremtett.

Bizonyos differenciálódási jelek is mutatkoztak. A *Magyar Katonai Közlöny* megtartotta háború előtti profilját, tehát a hadtudomány egészének fejlődését szolgálta. Helyet biztosított a hadtörténetírásnak is. A *Hadtörténelem* — alapszabályai értelmében — az alábbi célkitűzéssel indult: „A csapatvezetésben való jártasság fokozása, továbbá a katonai kiképzés céljából elsősorban az 1914—18. évi világháború, azután a magyar nemzet ezeréves katonai küzdelmei, végül egyéb hadtörténelmi események szakszerű katonai feldolgozása. A folyóirat a »Magyar Katonai Közlöny« című folyóirattal karöltve dolgozik...”⁴⁹ A világháború hadművészeti tapasztalatainak tehát új folyóiratot szenteltek. Különben a folyóirat alcíme is erre utal: „Hadművelési és harcászati dolgozatok.”

A valóságban a helyzet rövidesen másként alakult. A *Hadtörténelem* megszüntette működését és szerepét a *Magyar Katonai Közlöny* vette át — bár a *Hadtörténelmi Közlemények* is bőven jelentetett meg világháborús hadművelési és harcászati tanulmányokat.

A *Hadtörténelmi Közlemények* új folyama egyetlen sorban sem utalt a megváltozott politikai körülményekre, szükségtelennek érezték valamiféle program kidolgozását. Annál érdekesebb a *Hadtörténelem*-nek a jövő hadtörténetírására utaló bevezető tanulmánya.

A szerző — Nagymegyeri Raics Károly ezredes, a Hadtörténelmi Levéltár és Múzeum hadtörténelmi irodalmi csoportjának vezetője — a szubjektivistá-idealista történetfelfogás olyannyira pregnáns megfogalmazását nyújtja, amely példátlan a korábbi magyar hadtörténetírásban.

Ova int az „események egyszerű elősorolásától”, az időrendi ismertetéstől, mert az „még némi tudományos színezetű elmélet belevegyítése mellett” sem hadtörténelem. „Azzá csak akkor lesz — fejt ki felfogásának lényegét —, ha az események okait és következményeit főként lélektani alapon hitelesen

⁴⁹ Hadtörténelem, 1921. 66. o.

megvilágítjuk azért, hogy az ily módon levezetett tanulságokat, hazánk s magunk javára fölhasználjuk. Ezt pedig a kor szellemének, a szereplő egyéniségek lelkének megértése nélkül nem tehetjük.”⁵⁰ A későbbiekben még egy lépéssel tovább megy: az okok forrását a szubjektumra vezeti vissza. „Az elhatározásoknak, az események kialakulásának döntő okait mindig *önmagunkban* keressük. Hiszen a mi lelkünk képviseli egyedül azt az eleven erőt, melynek a leghatásosabb harceszközöktől kezdve az utolsó falat kenyérig minden, de minden szolgálatában áll... Mi inkább alkalmazkodni kívántunk a harceszközökhöz, hogysen azok fölhasználásánál lelkünk irányadó szerepét, döntő befolyását biztosítottuk volna.”⁵¹

Következtetése logikus betetőzése felfogásának: „A hadtörténelem tanulmányozásánál tehát azokat az erőket kell főként felszínre hoznunk, melyek a nemzeti jellemnek és közérzületnek a leírt módon való megerősödését idézik elő... A megértés első feltétele tehát, hogy magunkat mindig az akkori kor viszonyaiba, szellemébe beleképzeljük. Csak így fogunk mindent megmagyarázhatni... Egyedül az események lélektani feldolgozása biztosít részünkre olyan tanulságokat, melyeknek megfelelő értékesítése nemcsak a hadviselés művészetét fejleszti, de vezetőképességünk, helyesebben egyéniségünk kiművelése tekintetében is haladást jelent.”⁵²

A szerző kétségkívül magának vindikálhatja az elsőséget a magyar hadtörténetírás szellemtörténeti igényű megfogalmazásáért. Ranke reakciós történetírói szelleme és Friedrich Meinecke vezéregyénisége — s minden valószínűség szerint az ekkor megjelent Három Nemzedék... — így támadt követőre a magyar ellenforradalmi rendszer hadtörténetírásában. Egyelőre azonban ez a kezdeményezés nem vált általánossá. Nem a hozzáidomulási készség, hanem a képesség hiányzott az újra munkához látó szerényebb képzettségű, „prózaibb” lelkivilágú tisztekből. Akadt ugyanilyen vonzó, de egyszerűbbnek ígérkező irányzat, amely a világháború katonai tapasztalatai levonásának szükségéből sekélyesebb hadtörténetírást produkált. A munkák tekintélyes, abszolút többséget kitevő százalékát a világháborús irodalom töltötte ki — annak is a legkevesebb történetírói fantáziát kívánó formája a harclerías, minden igényesebb célkitűzés nélkül, tág teret biztosítva a szubjektivizmusnak. A korábbi évszázadokra vonatkozó termést átítatta az ellenforradalmi rendszer politikai szituációjából fakadó szemlélet: a „katonanemzet” vagyunk ideológia, a nemzeti gyűlölködést szító nacionalizmus. Ez az évtized vajmi kevés eredményt tudott felsorakoztatni. A magyar hadtörténetírás mélypontra csúszott: energiájának zöme elveszett a kétesértékű prakticista dolgozatok tömegében.

Nem tudták tartalommal megtölteni a viszonylag nagyobb teret biztosító szervezeti kereteket; nem használták fel az állami függetlenség visszanyeréséből fakadó valódi lehetőségeket, történelmi múltunk feltárásának akadálytalan voltát; üres maradt az az oldal, amelyen a hadtörténetírás tartalmáról, feladatairól, céljáról és módszereiről kellett volna szót ejteni.⁵³

A változás szükségét hangoztató mélyreható bírálat bontakozott ki — nem véletlenül — 1930-ban.

Az ellenforradalmi rendszer a korábbi évek konszolidációja után, a kapita-

50 Uo. 1921. 3—4. o.

51 Uo. 4. o.

52 Uo. 4—7. o.

53 Egyetlen, semmi lényeges újat nem tartalmazó cikket közölt a MKK 1923. évi száma. *Gabányi János*: Utmutatás a hadtörténeti írók számára című cikke ismerteti a történetírás műfaját, módszerét, és azt alkalmazza a hadtörténetírásra. A hadtörténelem meghatározásában a már korábban kikristályosodott nézetet vallja: „A hadtörténeti irodalom az államok (nemzetek) hadiereje, különösen pedig hadjáratai történetének leírásával foglalkozik.” (258. o.)

lizmus nemzetközi válságától érintetten, az erőskéz politikájával, az agreszív, revizionista háborús külpolitika felszításával próbált úrrá lenni zilált helyzetén. Segítségül hívta ehhez a szellemi életet, a történettudományt, az iskolát teremtet s hivatalossá tett szellemtörténetet.

A hadügy élére 1929-ben a totális fasizmus híve, Gömbös Gyula került. A hadsereg fejlesztésének és korszerűsítésének programja intenzív befolyással volt a hadseregen belüli szellemi életre is. Megmutatkozott ez többek között abban is, hogy a különféle katonai folyóiratokat összevonták, hogy „minden honvédtiszt egyetlen folyóiratból minden katonai kérdésre megkapja a felvilágosítást”. 1931-től egységes elképzelések és irányítás alatt jelent meg a *Magyar Katonai Szemle*, amelynek előfizetését minden tiszt számára kötelezővé tették. A *Hadttörténelmi Közlemények* továbbra is megőrizte önállóságát.

Ismét napirendre került a hadttörténetírás, amelynek fejlesztését és művelésének irányát elsősorban a hadseregen belüli változás szabta meg. Hogy hasznalhajtóvá váljék, ki kellett mozdítani holtpontjáról. A hadseregvezetés célja világos volt: olyan hadttörténelmi irodalomra tartott igényt, amely témában, történet szemléletben idomul a fasiszta katonai ideológia követelményeihez, színvonala alkalmas a tisztikar katonai képzettségének emelésére. E ponton találkozott a hadsereg szükséglete és a szellemtörténeti iskola.

Azok, akik 1930-ban hangot adtak bírálatuknak, a hadttörténetírásban meghonosításra váró történetírói *módszert* hangsúlyozták és ezen keresztül jelölték meg a hadttörténetírás tárgyát, szükségesnek vélt feladatait.

Három, majd későbbi időpontokban között két újabb cikk álláspontja világosan érzékelteti azt is, hogy miben keresték a hadttörténetírás súlyos negatív jelenségeinek forrását és mit vélték szükségesnek a fellendítés, a tudományos színvonal emelése érdekében.

Hóman Bálint előadását, illetőleg cikkét a „történelmi átértékelésről” — amely a szellemtörténeti iskola módszertani elképzelésének összefoglalását jelentette —⁵⁴ néhány hónappal később követte „A történelmi átértékelés problémája a hadttörténelemben” című cikk.⁵⁵ A szerző Hóman meggyőző felfogására utal, de annak nem alap gondolatát, hanem az átértékelés szükségességének gyakorlatát kommentálja.

Alapjában véve négy pontban összegezi a hadttörténetírás „átértékelésének” programját. Ezek: 1. a Monarchia keretébe tartozó történelmünk átértékelése egységes „magyar” szempontból. 2. A kétoldali forrásanyag konzekvens felhasználása, a „nemzeti hiúság” háttérbe szorítása, ha hibákról van szó. 3. A romantikus szemlélet felszámolása. 4. A pszichológiai szempontok kiemelése. A megokolásban elfogadja Hóman érveit, tehát azt, hogy a történeti „átértékelésre kétféle okból lehet szükség: a történeti forrásanyag bővülése... továbbá új vizsgálati módszer alkalmazása...”⁵⁶ esetén. A programpontok — tartalmilag — azonosak a történettudományban megvalósítandó feladatokkal.

Gyalócai Jenő nem kapcsolódott közvetlenül az érintett cikkekhez, de az általa felvetettek, a hibákra és részint a feladatokra történő utalások, kétségtelenül az irányzat párhuzamosságára utalnak. Lévéen azonban cikkének az is célja, hogy bírálja a hadttörténetírás adott helyzetét, tág teret szentel az első világháborús hadttörténeti írásoknak.

A Monarchia történetével összekapcsolódott történelmi múltunk egységes „magyar” szempontból történő átértékelése nála ebben a megfogalmazásban

⁵⁴ Napkelet, 1930. március 1.

⁵⁵ Magyar Szemle X. kötet 24. o. (1930. szept.—dec. szám) Markó Árpád: A történelmi átértékelés problémája a hadttörténelemben.

⁵⁶ Hóman idézett cikke 247—248. o.

szerepel: foglalkozzon a hadtörténetírás a 48—49-es szabadságharccal, mert forrásai ma már hozzáférhetőek. „Minthogy azonban a szabadságharc magyar irodalma évtizedeken át nagyobbára a személykultusz és a pártpolitika szolgálatában állott, aminek hatása még most is érezhető: annak, aki ezt a háborút az igazság leplezetlen feltárásával állítja majd elénk, esetleg brutális támadásokra is számíthatnia kell hozzánemértők részéről.”⁵⁷ Hangsúlyozza a romantikus történet szemlélet elvetésének fontosságát, mert „... a nemzeti hiúság istápolásának nagyon gyakran az igazság adta meg az árát.”⁵⁸

A műltra vonatkoztatva utal még a tárgyi tévedések korrekciójának keresztülvitelére, a jövőre nézve azonban szükségtelennek érzi a pszichológiai momentumok hangsúlyozását. A jövő hadtörténetírásának feladatairól alkotott véleményét három pontban foglalta össze: „1. Mélyreható, gondos kutatás alapján megírni azt, amit nem dolgoztak fel a korábbi írók. 2. Alapos revízió alá fogni hadtörténetirodalmunk régibb, de már elavult, vagy túlhaladott termékeit. 3. Közéletben hozni az olvasóközönség gondolatvilágához katonai múltunk tanulságos emlékeit.”⁵⁹

Akkor, amikor gondolatmenetüket idézve aláhúzzuk a szellemtörténeti irányzathoz való igazodásukat, utalni kell e cikkek eléggé óvatos fogalmazására és arra a körülményre is, hogy bírálatuk valóságos problémákat érint, a jártas programban helyes álláspont is tükröződik.

Mi az ami végső soron mégis visszautasításra ösztönöz bennünket? Lényegében a szellemtörténet irányadó szerepének elfogadása, amely módszertanilag — végső konzekvenciáiban — háttáfordítást jelent mindannak, amit a pozitívizmus eredményeként könyvelhetünk el a magyar hadtörténetírásban. A törvényszerűségeket kutató (mégoly korlátozott értelmű) történetírás helyébe a véletlenek halmazává züllesztett történetfelfogást helyezik, miközben a nagy összefüggések kutatásának, a szintézis alkotásnak hamis illúzióját keltik és végső soron a hadtörténetírást az agresszív, revizionista háborús politika függvényévé és kiszolgálójává teszik. Ez még akkor is hátrafordulás, ha a pozitívizmus túlhaladottá vált, ténymegállapításai, szűken értelmezett összefüggései, törvénykutatásai nem elégitették ki a tudományos igényeket.

A szellemtörténet reakciós történetfilozófiai alapelvei kristálytisztán tükröződnek a „Magyar történet” előszavában, amely szerint a szellemtörténet „az egész történetet mint egyetlen szerves folyamatot fogja fel. A gazdasági viszonyoknak megvan a hatásuk az irodalmiakra s a nagy világnézeti áramlatok szinte szuverén erővel gyúrnak és alakítják át a társadalmi, gazdasági és politikai viszonyokat. Amint egy ember sem állhat meg egyedül, úgy az emberi történet hatóerői sem működnek elszigetelten; mindnyájan együtt és egyszerre hatnak s közöttük a megfoghatatlanok, a lelkiek azok, melyek primér voltukban minden egyebet irányítanak, mindennek megadják a mértékét. Az emberi történet nem egyéb, mint az emberi lélek története, így tanítja ezt a modern történettudomány. És a magyar történet nem egyéb, mint a magyar lélek története...”⁶⁰

A primér voltú lelki tényezők, s a szuverén erővel ható világnézeti áramlatok: a szubjektív-idealista történetfelfogás koncepciójának kiindulópontja, a „nagy összefüggések” önkényes megválasztásának korlátlan lehetőségét magában rejtő filozófiai alapelvek. Az ennek szellemében meghirdetett „átértékelés” — tartalmilag és transzformált magasabb fokon — történelmi

⁵⁷ Magyar Szemle, 1930. 207. o.; *Gyalóky Jenő*: Hadtörténetünk mai állapotáról.

⁵⁸ Uo. 209. o.

⁵⁹ Uo. 206. o.

⁶⁰ *Hóman—Szekfü*: Magyar történet, Budapest, 1935. 10. o.

múltunk ellenforradalmi revízióját jelentette, amelynek leglényegesebb vonását Szekfű a „Három Nemzedék”-ben úgy fogalmazta meg, hogy a magyarság „története egész folyamán részét képezte a keresztény-germán kulturális közösségnek”.⁶¹ Ezen belül messzemenő bírálatot, a Habsburg uralom súlyos negatívumainak feltárását is megengedhette — „egységes magyar szempontból” —, hisz mindez feloldódott a „nagy összefüggésben”, a keresztény-germán kultúrközösség meghatározó jellegében és előrevetítette egy új keresztény-germán kulturális közösség szükségét. Ez a primér jellegű szellemi kapcsolatot — a mesterségesen konstruált nagy összefüggés — háttérbe szorította a valóságban létező, vele ellentmondásban lévő gazdasági-politikai tényeket.

Egyetlen közbevetett utalás arra, hogy pl. Gyalókey hogyan értelmezte 1848—49 feldolgozását, pontosabban „átértékelését”. „Az oroszok hadművelési terve Erdély megszállására (1849)” című tanulmányát — amely a *Hadtörténelem* 1922. évfolyamában jelent meg — ezzel a néhány mondattal vezeti be: „Manapság, amidőn Nagymagyarországnak a trianoni békekövacsok jóvoltából leszaggatott részeit idegen rablóhadak tapossák: fokozott érdeklődésünkre tarthat számot a múltaknak minden olyan hadieseménye, amely hazánk — annyszor megpróbált — leigázásával vagy legalább ideig-óráig tartó megszállásával kapcsolatos.” A téma, a „keleti veszély”, a hamis összefüggés, az agreszív háborús revíziós politika támogatása és nem utolsósorban a cikk hangvétele együttesen szolgálják történelmi múltunk ellenforradalmi revízióját.

A távolabbi és szerteágazó összefüggések kutatását mellőzve, csupán arra kívántunk rámutatni, hogy a hadtörténetírás feladatait, irányvonalát rögzítő — pozitívként ható — elképzelések a lehető legreakciósabb filozófiai és történeti gyökerekre vezethetők vissza. Ezen belül tágabb lehetőség kínálkozott a részletek reálisabb ábrázolására, főként ha azt az igényesség, a gazdagabb és sokrétűbb forrásfelhasználás, esetenként a történetírói kvalitás is segítette, mint az néhány hadtörténetész munkáiban visszatükröződik.

A magyar hadtörténetírás egészére és színvonalára mégsem ez volt a döntő hatású. Szinte determinálta helyzetét a hasznosság címén uralkodóvá vált nézet, amely ellen többen is szót emeltek, maga Gyalókey is. „Az 1914-től máig tartó aktuális nagy események — írta — teljesen elterelték a figyelmet hadtörténelmünk régi eseményeiről. A katasztrófa hatása alatt — különösen katonai körökben — az a nagyon is vitatható felfogás kapott lábra, hogy nemzetünk egész régiebb hadtörténete meddő talaj, amelyből többé tanulság se sarjadhat.”⁶² Gyalókey elvi okokból helyteleníti ezt az álláspontot, egyben arra is reámutat, hogy az első világháborús irodalom ráadásul selejtes, rossz stílű, teljesen alkalmatlan arra, hogy a nagyközönséghez eljusson. Érveléséből kiderül, hogy ő a hadtörténelem céljait az elfogadottnál tágabban értelmezi (a nagyközönséghez eljutni!), evégből természetes, hogy múltunk egészének feltárását sürgeti. De hadakozás közben olyan érveket is használ, amelyek nem teljesen helytállóak. A „háború közelsége miatt” a „tisztánlítás” nehézségeire utal. „Ennélfogva — mondja — az 1914—1919-i időszak egyelőre csupán a kétségtelenül nagyon szükséges és fontos katonai szakirodalom, továbbá a memoár irodalom tárgya lehet. A hadtörténelemmé igazán csak akkor lesz, ha attól a kortól már kellően eltávolodtunk.”⁶³ Úgy gondolom, hogy a közelség sohasem meghatározó. Nem ez, hanem egy egyoldalú szemlélet, a katonai szükséglet kizárólagossága (az egyéb tényezőket most mellőzve!) sekélyesíti el a világháborús irodalmat. Másik érvét épp emiatt

⁶¹ Szekfű Gyula: *Három Nemzedék és ami utána következik*. Budapest, 1935. 324. o.

⁶² Gyalókey: i. m. 205. o.

⁶³ Uo. 205—206. o.

érezzük közelebb az igazsághoz: „... a világháborús termés jókora része valamely hadjáratnak, vagy fontosabb hadieseménynek pusztán taktikai és stratégiai szempontból történt fejtegetésére szorítkozik, mégpedig olyan formán, hogy az író szeme előtt mindig a jövőendő háborúja lebeg, tehát olyan tájék, amelyre a múltat kutató történetírónak nem szabad elkalandoznia. Elhisszük, hogy az ilyen tanulmányok kiválóan alkalmasak arra, hogy nyomukban a legmodernebb követelményeknek megfelelő taktikai és stratégiai kézikönyvek szülessenek...”⁶⁴ De születhetnének mások is mégpedig alapos történelmi háttérrel megrajzolt művek! És éppen azért nem lehet egyetérteni azzal a következtetéssel, amely a „tisztánlátás” nehézségeiből kiindulva egyelőre számúzi az „igazi” hadtörténelem vizsgálódási területéről a világháborút és azt a „nagyon szükséges és fontos katonai szakirodalom” körébe utalja. Mindez persze az ellenkezőjét sem jelentheti, hogy a hadtörténetírás egyedüli feladata a modern háború katonai tapasztalatainak leszűrése lenne.

Gyalóky felfogására Berkó István reflektált. Pozitívnek minősítette általános észrevételeit, de vitatta a világháborúval kapcsolatosan kifejtetteket, mondván, hogy „vannak olyan okok és célok, ahol nem annyira a minden oldalról megvilágított részletek szigorú lerögzítése, hanem az eseményekből leszűrt tanulságok értékesítése a fődolog. Így vagyunk — folytatja — a világháború mai történetírásával is, amelynek ma még elsősorban a gyakorlatilag értékesíthető tanulságokat kell szolgáltatnia... Éppen ezért a világháború történelméből igenis kell ismernünk mindazt, ami a hadviselést — a legfelsőbb hadvezetéstől kezdve egészen a legutolsó csatár egyszerű szerepléséig — bármiképpen érinti.”⁶⁵ Önmagában véve ezzel az állásponttal egyet lehet érteni — bár ebben a fogalmazásban már benne rejlik a hadtörténetírás célkitűzéseinek szűkítése. De Berkó kétséget sem hagy eziránt. „Mert mi is az a hadtörténelem? És mi a célja?” — kérdezi. „A hadtörténelem a háborúknak pontos leírása és méltatása, amelynek *egyedüli célja* (Kiemelés tőlem — H. T.), hogy abból tanuljunk. Mit kell tanulnunk belőle? A hadvezetést, tehát a haditervek megszerkesztését, a felvonulást, a hadműveletek vezetését, vagyis egyszóval hadászatot és annak örökké érvényes elveit.”⁶⁶ Mellőzzük az álláspont másirányban is vitatható oldalait és maradjunk az „egyedüli cél” meghatározása körül. Berkó ebben óriásit lép hátrafelé. A háború „leírása” és a hadászati — nem is hadművészeti — elvek „megtanulása” több mint leszűkítése, ez metafizikus szemlélete a hadtörténelemnek. És még ennél is tovább megy, hogy megindokolja a világháborús íráskor mindenkefeletti szükségességét. Így érvel: „A hadászati tanulságoknál talán fontosabbak a harcászati tanulságok; mert amíg a hadászati elveket régebbi háborúkból is megtanulhatjuk, addig a harcászati tanulságokat csak olyan háborúból szűrhetjük le, amelyet ugyanolyan, vagy hatásukban legalábbis hasonló fegyverekkel vívtak, mint amilyen fegyverek ma rendelkezésre állanak. Ez az utóbbi követelmény tehát csakis a napjainkhoz időben legközelebb álló háború eseményeinek tanulmányozásából válhatik valóra.”⁶⁷

Önmagában véve ebben is van igazság, csakhogy összevetve a hadtörténetírás meglévő adottságaival — amelynek elégtelenségére Berkó is utal —, ez az állásfoglalás a korábbi korok kutatásának káros elhanyagolását és az első világháború egysíkú — harcászati — művelését szentesítette. „Hogy a világháborús és a régi hadtörténelem közül melyiket kell jobban művelni, erre a kérdésre nem egyszerű a felelet — írja. — A világháború megírása a

⁶⁴ Uo. 206. o.

⁶⁵ Magyar Katonai Közlöny, 1930. 833–834. o.; bái Berkó István: Hadtörténelmünk mai állapotáról.

⁶⁶ Uo. 835. o.

⁶⁷ Uo.

fentebb kifejtett okoknál fogva igen fontos, sőt a hosszú évekre terjedő munkának megkezdése máris halaszthatatlan; másrészt a régebbi háborúk megírása, ámbár azok katonai szempontból távolról sem olyan értékesek, mégis nemzeti szempontból igen kívánatos és időszerű volna. Ha azonban a szűkös személyi és anyagi viszonyokat, mint egyelőre meg nem szüntethető tényezőt tekintjük, kénytelenek vagyunk az elsőséget a világháborúnak odaítélni.”⁶⁸

Berkó nézőpontja homlokegyenest ellenkezett Gyalókey helyesebb, bár részint rosszul indokolt nézőpontjával. Tulajdonképpen mindketten elismerték a világháború feldolgozásának fontosságát. Csak míg Berkó szinte abszolútizálta azt a hadtörténetíráson belül, addig Gyalókey kirekesztette a hadtörténelemből. Ebben a megfogalmazásban mindkettőt el kell vetni. Van azonban Gyalókey nézeteinek egy ki nem fejtett, de odagondolt vonása, s ez az, hogy tudományá a hadtörténelem csak akkor válik, ha szűkebben értelmezett hadművészeti kérdések megválaszolásán túllépve — mint a történettudomány része — vizsgálja a társadalomtörténeti vonatkozásokat is. Ez az ellenforradalom hadtörténetírásában nem nyert polgárjogot — bár itt-ott nyomát találjuk.

Az ellenforradalmi rendszer a személyi kérdések megoldásában sem lépett előbbre. A „katona nem történész, s a történész nem katona” állapot továbbra is fennmaradt, sőt súlyosbodott. Berkónak a hadtörténetírás feladataira vonatkozó álláspontja a nem kielégítő körülményekben — „a szűkös anyagi viszonyokban” — gyökerezett. Bizonyos, hogy kedvezőbb helyzetben másként foglalt volna állást. Erre mutat, hogy ugyancsak ő az, aki a jövő hadtörténetíró generációjára gondolva körültekintő javaslatot tesz, mivel „az ifjabb generáció soraiból nem igen int remény, hogy a hadtörténelem írói gárdáját idővel csak a nélkülözhetetlen mértékben is pótolni lehessen”. Javasolja, hogy a „fiatalabb tisztek közül az erre önként jelentkezőkkel a tudományegyetem bölcsészeti karán a történelemtudományi szakot kincstári költségen el kellene végeztetni... Az állandó személyzetten kívül nagyobb számú vezérkari képzettségű tisztre is szükség volna és pedig olyanokra, akik az előbb említett követelményeknek szintén megfelelnek; a Hadtörténelmi Levéltár irodalmi munkásságához ugyanis a magasabb katonai képzettség nélkülözhetetlen”.⁶⁹ Ez az első eset a magyar hadtörténetírás történetében, amikor valaki megvalósítható gondolatot vet fel a hivatásos „had-történész” képzés, a történész és katona „egyesítésének” érdekében.

Az ellenforradalmi rendszer hadtörténetírása összességét és a témaválasztás súlyát tekintve a Berkó felvázolta utat követte. Korántsem egyöntetű támogatás mellett, de meghatározó jelleggel. Az egyetértés és részbeni egyet nem értés többféle módon nyilvánult meg, s köztük nem egy figyelmet érdemel.

Módszertani kérdéseket fejtegetve támadás érte azokat, akik a világháborús munkákat kirekesztették a hadtörténelem területéről. „Régi magyar hadtörténelmünk egyik kiváló művelőjének nemrég elhangzott megjegyzésére gondolok — írja a szerző —, mely szerint a hadtörténelem csak azon a ponton válik tudománnyá, ahol társadalom történetté lesz.”⁷⁰ A szerző kiindulópontja helyes: „A hadtörténetírás, tehát a világháborús hadtörténetírás is, az egyetemes történettudomány ágazata. Ennél fogva módszertana szükségképpen történettudományi...⁷¹ Gondolatmenetének folytatása úgy-

⁶⁸ Uo. 839. o.

⁶⁹ Uo.

⁷⁰ Magyar Katonai Szemle, (a továbbiakban MKSZ.) 1938. 10. füzet. 219—220. o.

⁷¹ Uo. 210. o.

sztintén elfogadható: „A hadtörténelem résztörténelem. S bár ma már a résztörténelem művelőjétől inkább rendszerező munkát kívánnak, az is kétségtelen, hogy a rendszerezést szükségképpen a történelem menetének és tényeinek egy elsődleges tisztázása kell, hogy megelőzze. A világháború esetében még itt tartunk.”⁷²

A probléma gyökerét is itt találjuk. Mert, ha egy munka nem „rendszerező”, akkor legfeljebb tökéletlen, korlátozott értékű, esetleg értéktelen, de akkor is a történettudomány — adott esetben a hadtörténettudomány — körébe tartozik. Ebben igazat lehet adni a szerzőnek annál is inkább, mert konkrétan az első világháborús munkák hadművészeti tapasztalatairól van szó. Ez pedig kirekeszthetetlen a hadtörténelem fogalmából. Ugyanakkor ez még nem minden, s az esetek többségében fércmunkák védelmezését jelenti. És még egyet: a szellemtörténet módszerének hasznavehetetlenségét.

Azért kénytelen megvédelmezni a „történelem menetének és tényeinek egy elsődleges tisztázására” irányuló primitív álláspontot tükröző munkát, mert az még mindig jobb, mint a „nagy összefüggések” hamis vágányán futó, teljesen hasznavehetetlenül „rendszerezett” mű. A cikkíró egyébként ki is mondja: „Tagadhatatlan egyébként, hogy annak az alapvető munkának, melyet különösen a részletekbe menő hadtörténeti leíró munkák végeznek — a történeti szintézisnek mai, túlnyomóan szellemtörténeti beállítottsága mellett — az egyetemes történetnél nagyobb hasznát látják a hadtudományok.”⁷³

A szellemtörténeti módszerek elvetésének gondolata sokkal határozottabb és egyértelműbb megfogalmazásban is részesült. Az ellenforradalmi hadtörténetírás ugyanis elháríthatatlan nehézségekbe ütközött akkor, amikor a közelmúlt eseményeinek feltárását, következtetéseinek kialakítását intuíciós módszerekkel próbálta megoldani. A hadvezéri mindenhatóság és a tömegek vak engedelmességének hite ugyan kedvezhetett volna ennek a módszernek, de a modern háború nyers anyagi realitásai, főként a frontok és csatatermek világában — amellyel az ellenforradalmi rendszer hadtörténetírása elsősorban foglalkozott — közvetlen és valódi tapasztalatokat kínáltak. Mindenfajta belemagyarázás helytelen következtetések forrása volt. A szellemtörténet a szintézisek és a korábbi időszakok szférájában legfeljebb a történethamisítás eszköze, az ellenforradalmi eszme támogatója lehetett; a modern háború hadtörténetírásában a félrevezető katonai tapasztalatok, a hadsereg kiképzését károsan befolyásoló nézetek forrása is. Ezt a luxust pedig katonai körök nem engedhették meg. Nyilván nem véletlen, hogy ahhoz a cikkhez, amely ezt a kérdést szövé tette, a *Magyar Katonai Szemle* szerkesztősége egyetértő megjegyzést fűzött.

A szerző néhány gondolattal vázolja a tudomány szemléletnek azt a fejlődését, amelynek közepette a magyar hadtörténetírás „kivirágzott”. A „realista-pozitivisták” történetírását a „valóság és annak tapasztalattal ellenőrizhető tényei” érdekelték, majd századunk elején „régfi filozófiai gyökerek nyomán hatalmas változás előjelei mutatkoztak” és „a szellemi alkotások egyre jobban idealista színezetet nyernek”. A történetírókat „az eseményeket éltető szellem” kezdi érdekelni és „nem a valóság, hanem az eszme” válik fontossá. „Ez a tudományos szemléleti mód, illetve célkitűzés a szellemtörténet.”⁷⁴ A pozitívizmus védelmében bírálja „túlzó” művelőit, akik „igen gyakran lenézik és megvetik a régi módszereket, eredményeket”, majd rátér fő mondanivalójára, a szellemtörténet és a világháborús hadtörténetírás összeegyeztetésére.

⁷² Uo. 219. o.

⁷³ Uo. — Az „egyetemes” kifejezést az „általános magyar hadtörténelem” értelmében használja a szerző.

⁷⁴ MKSZ. 1936. 1. füzet 212—213. o. *Saad Ferenc: Szellemtörténet és hadtörténelem.*

tethetetlenségének magyarázatára: „Van a haditörténelemnek egy olyan területe, ahonnan ezt a tudományos szemléleti módot legalább is egy időre feltétlenül ki kell rekeszteni. A világháború eseményeinek feldolgozásánál ugyanis nézetem szerint nem lehetünk eléggé reálisak és pozitivisták. Mérhetetlen bajok származhatnak az országra nézve a nagy világégés eseményeinek helytelen, tudománytalan és irreális hadtörténelmi kiértékeléséből... A múlt háborújából a jövő küzdelmeit illetőleg tanulni csak akkor lehet, ha az események feldolgozásánál kínos gondossággal mártírsorsot is elviselni kész tárgyilagosság és végtelenségig menő igazságérzet érvényesül.”⁷⁵ Összintén szólva az utókor és a bíráló joggal esik zavarba. Ugyanis, ha szó szerint kell érteni a leírakat — bár „szellemét” tekintve is oda jutunk —, akkor a szellemtörténetnek olyan burzsoáztörténeti bírálatáról van szó, mely tudománytalan, irreálisnak, elfogultnak és igazságtalannak minősíti a szellemtörténetet — legalábbis az újkor vonatkozásában. A szerkesztőség megerősíti ezt a véleményt, tehát nincs semmi okunk a kételkedésre: „Abban teljesen igazat adunk a Szerzőnek, hogy a világháborús események feldolgozásánál a szellemtörténeti tudományos szemlélet ma még nem játszhat szerepet.”⁷⁶

A hadtörténetírás — az újkor világában — korábbi módszereihez menekült vissza és — bármily paradoxonnak tűnik is — valóban többet nyerhetett vele. A leírás és a közvetlen okozati összefüggések magyarázata legfeljebb primitív, de legalább nem hamis eredményekhez vezetett.

Gyakoriak a hadtörténelem tanulmányozásának, feldolgozásának módszertanáról írt elméleti cikkek.⁷⁷ Ugyanakkor sehol egyetlen utalás a hadseregen belüli hadtörténelem oktatásra. Vajon az a sok energia — amely az újkori hadtörténeti tanulmányokban fekszik —, hol és mennyiben realizálódik?

A Ludovika Akadémián az 1931—32. tanévig nem oktattak magyar hadtörténelmet. Ekkor heti 3 órában a III. évfolyamon fél éven át folyt „a magyar hadszervezet és hadvezetési művészet” oktatása — időben az állandó hadsereg felállításának koráig! De csak ebben az évben, mert a következő évtől összesen 8 órát szenteltek ennek a stúdiumnak. A tankönyvigényeket egy sokszorosított jegyzettel elégítették ki és csak évekkel később jelent meg a Vajna-Náday féle „Haditörténelem”.

A háború alatt természetesen intenzívebbé vált a hadtörténelem oktatása, nagyon-nagyon szűkrezabott célkitűzések szem előtt tartásával. A hadapródiskolák számára kiadott tansegédlet mindössze ennyit tűzött maga elé: „jellegzetes hadtörténelmi példák alapjain, a hadapródok ismereteinek megfelelő színvonalon ismerteti a harcászat fejlődését, valamint a legfontosabb hadászati elveket...”⁷⁸

Erdélyi Gyula — a rendszer ismert hadtörténetírója, címzetes egyetemi tanár — a felszabadulás után megjelent egyik cikkében erre az oktatásra utalva írta: „Meggyőződésem, hogy ha olyan fiatal tiszti generációt nevelhettünk volna fel, amely ismerte volna azoknak az őseinek haditetteit, akik... életüket és vérüket áldozták a magyar szabadságért és függetlenségért, soha nem állott volna tisztikarunk oly nagy mértékben a náciizmus szolgálatába. A »mesének« minősített magyar katonai múlt tanításainak elgán-

⁷⁵ Uo. 215. o.

⁷⁶ Uo. 217. o.

⁷⁷ Lásd pl. MKSZ. 1931. 8. füzet. *Lukács Béla*: A hadtörténelem szerepe a tiszt továbbképzésében.; Uo. 1936. 1. füzet. *Bialoskórski Ödön*: Hadtörténeti események tudományos feldolgozása.; Uo. 6. füzet: A hadtörténet-kutatás útjáról és feladatairól. Uo. 1930. *Berkó István*: Hadtörténelmi ismereteink.; Uo. 1935. *Csipkés Ernő*: A jelen katonai történetének megírása stb. ...

⁷⁸ Hadtörténelmi tansegédlet. Összeállította: *Bakó Imre* őrnagy.

csolói örök lelkiismeretfurdalást érezhetnek...⁷⁹ Túlzás? Igen — de elgon-
dolkodtató.

E kor hadtörténetírásával foglalkozó elméleti cikkekből kiindulva nem mindenre kapunk választ. Felvetett kérdéseik jobbára módszertaniak — még a történetfelfogás alapját jelentő szellemi történet is módszertani problémaként jelentkezik. Jogosan következtethetünk arra, hogy a korszak által képviselt nivón nem is jelentkeztek újabb, elméleti kimunkálást kívánó kérdések, illetőleg a felmerültekben nem történt előrehaladás.

Az ellenforradalmi rendszer által teremtett szervezeti keretek — ide sorolva a folyamatosan megjelenő folyóiratokat és más publikációs lehetőségeket —, kétségtelenül jelentősebbek voltak a megelőző korszakénál. A művelők és olvasóközönség nagy kérdéseit azonban már nem tudták megoldani. A képzett hadtörténetírók alacsony száma, a *hadtörténész* utánpótlás megoldatlansága, a hadtörténelem hadseregen belüli alacsony fokú és elégtelen oktatása, a hadtörténelem szűken értelmezett felfogása és az ebből következő igénynélküliség a nagyközönség részéről, eleve gátolták a hadtörténettudomány fejlődését. Az összes — általunk érintett — elméleti kérdésekben nem hogy újat nem találunk, de többségükben kitűnik a retrográd szemlélet.

Egyöntetűség tapasztalható a hadtörténelem helyéről vallott nézetekben. A történettudomány ága és valamilyen módon kapcsolódik a hadtudományhoz — ez az ami többnyire elfogadott. „A hadtörténelem, az általános történelem keretein belül, különleges tudományágat képez...” — foglalja össze az általánosan képviselt felfogást Timon Béla.⁸⁰

Abban, hogy hogyan kapcsolódik a hadtudományhoz, már eltérő, bár nem ellentmondó nézeteket találunk. „A hadtörténelem... a hadászat ismereteinek... fontos segédtudománya” — írja Berkó.⁸¹ Suhay: „Meg kell még emlékeznünk a segédtudományokról is, mint... a történelem... A katonai tudás nem elméleteken épül fel, hanem tapasztalatokon...”⁸² Ezután leszögezi, hogy a tapasztalatoknak csak egy részét lehet a gyakorlatban megszerzeni, a többit tanulni kell, majd így folytatja: „Erre nézve a legjobb útmutatásokat, példákat a történelem, főleg a hadtörténelem adja, ezért tekinthető a stratégia legfontosabb segédtudományának.”⁸³

Mindkét nézet abból a meggondolásból indul ki, hogy a hadászat a háború „örökérvényű szabályait” tartalmazza, ezért ezek a történelemből „megtanulhatók”, míg a harcászat „múlandó” elemeit ettől külön kell választani. Mások nézetei szerint a „hadtörténelem csak kiegészítő része a katonai tudományoknak” és ebben az értelmezésben az a feladata, hogy megismertessen a harcászat fejlődésével és a hadászat legfontosabb elveivel.⁸⁴ Lényegében tehát, vagy a hadművészet egészéhez, vagy csupán a hadászathoz tartozónak, ezek segédtudományának tekintették a hadtörténelmet.

Az ellenforradalmi rendszer hadtörténetírása — mint arra az előzőekben már utaltunk — idealista történetfilozófiai gyökerekre épült, retrográd történet szemléletű volt és reakciós, ellenforradalmi célokat szolgált. A már idézett Timon világosan összegezte e szemlélet általánosan elfogadott ismérveit, amikor a „hadvezéri képességet” „isteni adottságként” fogta fel, amelyet nem tanulhatunk meg, „arra születni kell”, akinél a háború „az emberiség egyik életjelensége”, a „létért való küzdelem megnyilvánulása” és akinél a

⁷⁹ Honvéd, 1947. március. 49. o. Dr. Erdélyi Gyula: Hadtörténelem előadása a katonai intézetekben.

⁸⁰ Vitéz Timon Béla: Irányelvek a hadtörténelem és a hadtörténetírás tudományos műveléséhez. É. n. 11. o.

⁸¹ MKSZ. 1930. 848. o.

⁸² Nemes Suhay Imre: Hadviselés és hadvezetés. Budapest, 1940. 14. o.

⁸³ Uo.

⁸⁴ Hadtörténelmi tansegédlet. Budapest, 1941. 5. o.

hadtörténetírók „mai szétदारaboltságunkban, könyörtelenül feltárva széthulásunk igazi és bűnös okait a boldogabb, nagyobb és egységesebb Magyarország megteremtésén közreműködnek”.

Ez a hadtörténetírás azzal is megpróbálkozott, hogy uralkodóvá tegye a szellemtörténeti módszert. Összefoglaló és néhány szintézisre törekvő munkában sikerrel, de a hadtörténetírás zömét kitevő legújabbkori kutatásokban elbukott. Új, magasabb igényű módszer kidolgozására képtelen volt és a korábbiakhoz való visszatérés — a történettudomány szellemtörténeti eredményeihez mérten is — visszaesést jelentett, a munkák túlnyomó többségének gyenge színvonalához vezetett.

Ugyanakkor, amikor a módszertan a központi kérdés rangjára emelkedett, magának a hadtörténelemnek, e tudományág területének és tárgyának terminológiai, vagy akár csak körülírt megfogalmazására semmi gondot nem fordítottak. Ez egyáltalán nem jelentette valamiféle egységes álláspont megletétét. Ellenkezőleg: a legszélsőségesebb nézetek variálódtak. Az egyik oldalon mindent háttérbe szorító állásponttá erőltették a legújabbkor kutatását, az első világháborús hadtörténetírást, a másikon az e korszakkal való foglalkozást kiszorították a hadtörténet-tudományból. A kutatási terület összehűkülése súlyos egyoldalúsághoz vezetett, a rendszer hadtörténetírásának rákfénéjévé vált. A hadtörténelem tárgya körül is burjánoztak a nézetek. Kérdéseik a szűkebben és tágabban értelmezett hadművészeti problémákat érintették és kivételszámba ment az, aki kapcsolatra törekedett a politikai és gazdaságtörténettel. E tekintetben — a maga reakciós történetfelfogása mellett — Timon megy a legmesszebbre, amikor kijelenti: „Kutatásainak lényege csakis a háborúval összefüggő, azzal kapcsolatos és arra befolyást gyakorló tényezőkkel foglalkozni... Az azonban természetes, hogy hadtörténelemmel, az általános történelem és így a történettudomány átfogó ismerete nélkül, tudományosan nem foglalkozhatunk... a hadtörténetírónak főleg a politikai történetírásra van szüksége, mert a háború sem más, mint politikai történet a szó tágabb értelmezésében.”⁸⁵

Ha az ellenforradalmi rendszer hadtörténetírásának legsúlyosabb negatívumaira röviden kellene válaszolni, úgy azt mondhatnánk, hogy az a primitív módszerrel párosult reakciós történetfelfogás és a kutatási terület egyoldalúan leszűkített értelmezése volt. Ez utóbbi — mint amely meghatározta a hadtörténettudomány irányvonalát is — gátolta legfőképp a tudományos fejlődést.

⁸⁵ Timon: i. m. 55—56. o.